

**ԾՈՓՔԻՑ ԴԵՊԻ ՏՐՈՅԱ.
ԱՐԱՄ ՔՈՍՅԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Արամ Վաղարշակի Քոսյան, ՀՀ ԳԱԱ դահլիճում, 2017 թ.

Տարիներ առաջ՝ 1990-ական թթ. սկզբին, երբ Հայաստանն իր առաջին քայլերն էր կատարում դեպի ինքնուրույնություն, պատերազմ էր ընթանում ինչպես հակառակորդի դեմ, այնպես էլ ներսում՝ երկրի ենթակառուցվածքները, կրթությունն ու գիտությունը պահպանելու ուղղությամբ: Հիշում եմ՝ այդ մութ ու ցուրտ տարիներին Գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի Հին Արևելքի բաժնում մի շարք երիտասարդներ հավաքվում էին և դասեր լսում Հին աշխարհի պատմության և սեպագիր քաղաքակրթությունների մասին: Առաջին հայացքից ասես անհեթեթություն է. չէ՞ որ երկիրը պատերազմի մեջ էր, և ի՞նչ իմաստ ունեին այդ դասերը, այն էլ այդքան «ոչ պրակտիկ» բաների՝ հնությունների ու սեպագրերի մասին: Իրականում սա վկայությունն էր այն բանի, որ կյանքը երկրում շարունակվում է, գիտությունը ապրում է, հետևաբար ապագայի նկատմամբ հույս կա: Այդ դասերը վարում էր արևելագետ Արամ Քոսյանը:

Ա. Քոսյանը ծնվել է 1956 թ. մայիսի 18-ին Երևանում՝ նշանավոր բանասեր Վաղարշակ Քոսյանի ընտանիքում: 1973-1977 թթ. սովորել է Խ. Աբով-

յանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի պատմության և հասարակագիտության ֆակուլտետում: 1981-1982 թթ. հետբուհական կրթությունը շարունակել է Մոսկվայում՝ ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի սլավոնագիտության և բալկանագիտության ինստիտուտում: Այստեղ նրա ղեկավարն է դառնում հոշակավոր գիտնական Վյաչեսլավ Իվանովը: Ա. Քոսյանը Հայաստան է վերադառնում նոր գիտելիքներով զինված՝ տիրապետելով հին (սեպագիր խեթերեն, սեպագիր լուվիերեն, հիերոգլիֆային լուվիերեն, աքքադերեն, ուրարտերեն) և ժամանակակից (ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն) լեզուների: Հետագայում նա վերապատրաստվում է նաև Արևմուտքում, մասնավորապես ԱՄՆ-ի Քլիվլենդի պետական համալսարանում (1994-1995 թթ., Ֆոլբրայթի կրթաթոշակ) և ԳՖՀ-ի Վյուրցբուրգի համալսարանում (2000-2002 թթ., Հումբոլդտի հիմնադրամ):

Ա. Քոսյանը 1987 թ. Երևանում հաջողությամբ պաշտպանում է թեկնածուական թեզը և ստանում պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան. ատենախոսության թեման էր «Մ.թ.ա. XII-VIII դդ. Փոքր Ասիայի և հարակից շրջանների լուվիական պետությունները», իսկ պաշտոնական ընդդիմախոսն էր հայտնի արևելագետ Իգոր Դյականովը: Ընդամենը տասը տարի անց՝ 1997 թ., վերստին Երևանում նա պաշտպանում է նաև դոկտորական ատենախոսությունը՝ «Մ.թ.ա. XII դարի մերձավորարևելյան ճգնաժամը և հայկական լեռնաշխարհը» թեմայով:

Ա. Քոսյանը 1978 թ. մինչ օրս աշխատում է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի Հին Արևելքի բաժնում: 1995-2001 թթ. եղել է այդ ինստիտուտի փոխտնօրեն, իսկ 2011 թ. առ այսօր Հին Արևելքի բաժնի վարիչն է:

Նա զուգահեռաբար զբաղվել է նաև գիտության կազմակերպմամբ և մանկավարժական գործունեությամբ: Մասնավորապես դասավանդել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի համաշխարհային պատմության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնում (2012 թ. սկսած՝ որպես պրոֆեսոր), իսկ 1991-1993 թթ.՝ նաև Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետում: 2002-2007 թթ. եղել է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության գիտության և հետբուհական կրթության վարչության պետ, որից հետո՝ պետական մանկավարժական համալսարանի գիտական կենտրոնի տնօրեն:

Ա. Քոսյանի գիտական ժառանգությունը (յոթ մենագրություն և ավելի քան հարյուր հոդված) ընդգրկում է բավական լայն աշխարհագրական տարածք (Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնաարևմտյան շրջաններից մինչև Փոքր Ասիայի արևմուտք) և ժամանակաշրջան (մ.թ.ա. II հազ. – I հազ. կեսեր)՝

առնչվելով հինարևելագիտության (մասնավորապես խեթագիտության) և հնագիտության ամենատարբեր խնդիրներին: Այդ աշխատանքները թեև հիմնականում գրված են օտար աղբյուրների տեղեկությունների հիման վրա, սակայն գլխավորապես անդրադառնում են Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն պատմության և մշակույթի խնդիրներին: Ի դեպ, Ա. Քոսյանի առաջին գիտական աշխատանքը տպագրվել է «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» հանդեսում (1982, N 2, էջ 75-82): Նա այն բացառիկ հայ հեղինակներից է, որի հոդվածները դեռևս խորհրդային տարիներին տպագրվում էին միջազգային հեղինակավոր հանդեսներում:

Թեմատիկ առումով այդ աշխատանքները կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերում.

1. Խեթական թագավորության շրջանին (մ.թ.ա. XVII-XIII դդ.) վերաբերող աղբյուրագիտություն, վարչաքաղաքական և էթնիկ պատմություն, պատմական աշխարհագրություն, կրոն. այս ոլորտին են վերաբերում հեղինակի գիտական գործունեության հիմնական շրջանի աշխատանքները (մոտ 40), որոնց մեջ հիշարժան են հատկապես երեք մենագրությունները (Հայկական լեռնաշխարհի տեղանունները՝ ըստ խեթական սեպագիր աղբյուրների, Երևան, «Ձանգակ», 2004. Մ.թ.ա. XIV դարի խեթա-հայասական միջպետական պայմանագրերը, Երևան, «Գիտություն», 2016. Մ.թ.ա. XV դարի խեթական սեպագրական աղբյուրները Հայկական լեռնաշխարհի մասին, Երևան, «Գիտություն», 2018, վերջինը՝ համահեղինակությամբ): Այս համատեքստում հեղինակը հատուկ քննարկել է երկու աշխարհագրական գոտի՝ Իսուվա-Ծոփքը (հմմտ. Իսուվան/Ծոփքը մ.թ.ա. XIII-XII դդ., Պատմա-բանասիրական հանդես, N 1-2, 1997, էջ 177-192. An Aryan in Isuwa, Iran and the Caucasus, N 10/1, 2006, p. 1-6) և Հայասա-Բարձր Հայք/Տուրուբերանը (հմմտ. Մուսիլիս II-ի հայասական արշավանքները. նոր սկզբնաղբյուրներ, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2, 2004, էջ 197-204. Հայասայի աստվածները. KUB XXVI 39, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, N XXIV, 2005, էջ 444-457. Rulers of Hayasa. Hukkana, Aramazd, N VIII/1-2, 2014, p. 128-134)՝ ցույց տալով այդ տարածքների սերտաճման գործընթացը, մի կողմից՝ խեթական, մյուս կողմից՝ հայկական միջավայրում: Անհրաժեշտ է նշել, որ հեղինակն անդրադարձել է նաև խեթական շրջանի պատմության այնպիսի խնդիրների, որոնք ուղղակիորեն չեն առնչվում Հայկական լեռնաշխարհին (հմմտ. Խեթական տերությունը և Ախիսիյավան. Տրոյական պատերազմը, Երևան, Արևելագիտության ինստիտուտ, 1997 մենագրությունը):

2. Ուշ խեթական/լուվիական թագավորությունների շրջանին (մ.թ.ա. XII-VIII դդ.) վերաբերող քաղաքական պատմություն, տեղագրություն, հիերո-

գլխի լուսնի լեզու և հայ-լուսնական լեզվական առնչություններ. այս թեմաներին են վերաբերում հեղինակի գիտական գործունեության սկզբնական շրջանի (և ոչ միայն) մոտ 15 աշխատանքները, որոնցից հատկապես հիշարժան է ռուսերեն մենագրությունը (Лувийские царства Малой Азии и прилегающих областей в XII-VIII вв. до н.э.: по иероглифическим лувийским источникам, Ереван, изд. НАН РА, 1994), ինչպես նաև միջազգային հայտնի գրախոսվող հանդեսներում տպագրված հոդվածները (հմմտ. The Outline of Anatolian Onomastics, Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, N XXIV, 1984, p. 225-227. The Epithet "Celestial" in Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Archiv für Orientforschung, N 15/1, 1988, p. 114-118. A Note on Anatolian-Armenian Linguistic Contacts, Annual of Armenian Linguistic, N 19, 1998, p. 41-42):

3. Ուրարտական թագավորության շրջանին (մ.թ.ա. IX-VI դդ.) առնչվող աղբյուրագիտություն և պատմական աշխարհագրություն. այս հարցերին հեղինակն անդրադարձել է մոտ 5 աշխատանքներում (հմմտ. Ճշգրտումներ Արգիշտիխիլի մի պակասավոր արձանագրության ընթերցումներում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 2, 1982, էջ 75-82; On Anatolian-Urartian Linguistic Contacts, Journal of Indo-European Studies, N 25/1-2, 1997, p. 27-34; Western Periphery of Urartu and Beyond, Aramazd, N V/1, 2010, p. 43-54), թեև համապատասխան թեմատիկան կարմիր թելի նման անցնում է բազմաթիվ այլ աշխատանքներում:

4. Կլիմայական ճգնաժամ և էթնիկ տեղաշարժեր. վերոհիշյալ երեք թեմաների համատեքստում հեղինակը հատուկ անդրադարձել է մ.թ.ա. XII դ. մերձավորարևելյան գլոբալ ճգնաժամին և դրա ազդեցությանը Հայկական լեռնաշխարհի էթնիկ պատկերի վրա (մուշկերի խնդիրը): Այս թեմայով Ա. Քոսյանը հրապարակել է մեկ մենագրություն (Մ.թ.ա. XII դարի մերձավորարևելյան ճգնաժամը և Հայկական լեռնաշխարհը, Երևան, «Զանգակ», 1999) և մոտ 10 հոդված (հմմտ. էթնիկական տեղաշարժերը Փոքր Ասիայում և Հայկական լեռնաշխարհում մ.թ.ա. XII դարում, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 1, 1991, էջ 65-78. «Արևելյան» և «արևմտյան» մուշկերի խնդիրը, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 1-2, 1996, էջ 207-220. Кризис XII в. до н.э. - этнические передвижения и депопуляция: к постановке проблемы, Вестник общественных наук, N 3, 1998, с. 45-52):

5. Մերձավորարևելյան պատմության համատեքստում հայկական սկզբնաղբյուրների վերլուծություն. իր մի շարք աշխատանքներում Ա. Քոսյանն անդրադարձել է հայ հեղինակների և հատկապես Մովսես Խորենացու տվյալներին՝ հայերի կազմավորման խնդրի տեսանկյունից: Այս խնդրի շուրջ հեղինակը հրապարակել է մեկ մենագրություն («Տուն Թորգոմայ». առասպել

և իրականություն, Երևան, Արևելագիտության ինստիտուտ, 1998) և մոտ 5 հոդված (հմմտ. Արամ Նահապետը Կապադովկիայում. մի վարկածի շուրջ, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 1, 1999, էջ 237-259. About the Historical Sources of Movses Khorenatsi's History, Fundamental Armenology, N 2, 2017, p. 30-33):

6. Ընդհանրացնող և միջմասնագիտական հետազոտություններ. Ա. Քոսյանը հատկապես վերջին շրջանի գործերում ընդհանրացրել է առկա տվյալները՝ պատմական աղբյուրներից բացի օգտագործելով նաև միջմասնագիտական (հիմնականում մշակութաբանական, հնագիտական, կլիմայաբանական) գործիքակազմ: Այսպես, մոտ 20 հրապարակումներում նա անդրադառնում է պատմական պարբերացման խնդիրներին (Հին Առաջավոր Ասիայի և Էգեյան ծովի ավազանի պատմության պարբերացման շուրջ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և Ժողովուրդներ, N XVII, 1998, էջ 124-140), պատմական իրողությունները քննարկում շրջակա միջավայրի համատեքստում (Առաջավոր Ասիայի շրջակա միջավայրը և Հայկական լեռնաշխարհը. վաղ և միջին բրոնզեդար, Հին Արևելք, N 1, 2014, էջ 144-165), անդրադառնում «կոնտակտային գոտի» հասկացությանը (Euphrates-Tigris Contact Zone, Aramazd, N XI/1-2, p. 2017, 47-56. Ինտեգրացիոն գործընթացները Եփրատյան կոնտակտային գոտում մ.թ.ա. II-I հազարամյակներում, Արևելագիտությունը Հայաստանում, N 3, 2017, էջ 200-212. The Northern Gates of the Euphrates-Tigris Contact Zone, in: Margaryan E. (ed.), On the Borders of World-Systems: Contact Zones in Ancient and Modern Times, Oxford, 2020, p. 71-93): Այս տեսանկյունից հիշարժան է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի հրատարակած «Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն» քառահատորյակի առաջին հատորը (Երևան, «Զանգակ», 2013), որի պատասխանատու խմբագիրը և Փոքր Ասիայի ու Միջագետքի պատմությանը նվիրված առանձին գլուխների հեղինակը Ա. Քոսյանն է:

7. Գիտական մեթոդիկա. Ա. Քոսյանի գիտական աշխատանքների մեջ հատուկ տեղ է գրավում հեղինակի մի հոդվածը՝ նվիրված գիտության և սիրողականության սահմանի որոշմանը (Գիտություն, թե՞ դիլետանտիզմ, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2-3, 1992, էջ 11-26): Այս աշխատանքը բացահայտում է այն բացասական հետևանքները, որոնք առաջանում են, երբ մասնագիտական կրթություն և համապատասխան մեթոդաբանություն չունեցող հեղինակները միջամտում են լուրջ գիտական խնդիրներին, մի երևույթ, որը լայնորեն տարածված է հայ իրականության մեջ:

8. Գրախոսություններ. Ա. Քոսյանն ինը գրախոսության հեղինակ է, որոնցում քննարկվում կամ քննադատվում են հինարևելագիտությանը վերա-

բերող տարբեր աշխատանքներ (հմմտ. Գ. Հմայակյան, Վանի թագավորության պետական կրոնը, Երևան, Հայաստանի ԳԱ հրատ., 1990, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2-3, 1992, էջ 243-246. A.-M. Wittke, Musker und Phryger, Wiesbaden, Reichert Verl., 2004, Aramazd, N 2, 2007, p. 202-206):

9. Դասագրքեր. Ա. Քոսյանը հեղինակել է նաև հանրակրթական և ավագ դպրոցի դասագրքերի՝ Հին աշխարհին, Համաշխարհային պատմությանը, Հայաստանի հարակից երկրներին, Հայոց եկեղեցու պատմությանը վերաբերող հատվածները (21 հրատարակություն, 1990-2018 թթ.):

Ա. Քոսյանի երկարատև աշխատանքի շնորհիվ գիտական շրջանառության մեջ են մտել բազմաթիվ նոր տեղեկություններ, զարգացվել են նոր տեսակետներ և տեսություններ, որոնք գալիս են լույս սփռելու ինչպես հինմերձավորարևելյան, այնպես էլ Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն պատմության և հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքին վերաբերող հարցերի վրա:

Ա. Քոսյանը գիտական մի շարք պարբերականների խմբագրական խորհրդի անդամ է կամ գլխավոր խմբագիր («Հիմնարար հայագիտություն», «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», «Հին Արևելք»): Դրանց թվում հատկապես հիշարժան է «Արամազդ. մերձավորարևելյան ուսումնասիրությունների հայկական հանդեսը», որը տպագրվում է եվրոպական լեզուներով Երևանում (2006-2017 թթ.) ու Օքսֆորդում (2017-2021 թթ.): Այն այսօր դարձել է միջազգայնորեն լայն ճանաչված հանդես, որը տարածում է համապատասխան գիտական բնագավառի հայկական տեսակետը:

Ա. Քոսյանն իր փորձն ու գիտելիքները սիրով փոխանցել և շարունակում է փոխանցել երիտասարդ սերնդին: Նրա ղեկավարությամբ պաշտպանվել և պաշտպանվում են ատենախոսություններ, զարգացվում են նորարարական թեմաներ: Նրա հին և նոր աշակերտներն այսօր կարևոր դիրք են գրավում հումանիտար գիտությունների զարգացման տարբեր բնագավառներում:

Ընթացիկ տարում լրացավ պ.գ.դ., պրոֆեսոր Արամ Քոսյանի ծննդյան 65-ամյակը: Սրտանց շնորհավորելով՝ ամենայն բարիք և նորանոր ձեռքբերումներ ենք ցանկանում մեր ուսուցչին: Երեսուն տարի անց՝ մեր երկրի ու պետության համար այս դժվարին պահին, մարտահրավերները ոչնչով չեն փոխվել, և մեր երկիրը Արամ Քոսյանի նման անհատների կարիքն ունի:

ԱՐՄԵՆ ԲՈՐՈՒՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու